

6. Степаненко, В. Г. Глобальное гражданское общество: концептуализации и посткоммунистические вариации / В. Г. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2005. — № 2. — С. 156-175.

7. Энгельс Ф. — А. Бебелю // Маркс К, Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 19. — С. 5-6.

## **ТЕОРЕТИКО –МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ.**

*Зимогляд В. Я.*

*Проанализированы теоретические и методологические аспекты формирования и развития гражданского общества. Рассмотрены диалектика общего и регионально-особенного в гражданском обществе, сущность региональной организации общества, условия и качество жизни.*

**Ключевые слова:** общество, гражданское общество, территориальное сообщество, регион, качество жизни, условия жизни.

## **Theoretical and methodological problems of forming of civil society are in Ukraine.**

*Zimoglyad V. Ya.*

*The theoretical and methodological aspects of forming and development of civil society are analysed in the article, examined dialectician general and regionally special in civil society, essence of regional organization of society, condition and quality of life.*

**Key words:** society, civil society, territorial community, region, quality of life, condition of life.

УДК94(477):314. 156. 5]"19"

*О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент*

## **ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ В 30-ті роки ХХ століття ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ**

*Досліджено деструктивну політику керівництва СРСР, запроваджену сталінським тоталітарним режимом, що стала визначальною в організації Голодомору в Україні на початку 1930-х років ХХ ст. З'ясовано її причини та наслідки. Проаналізовано політичні рішення, закріплені в нормативних актах, що регулювали відносини у державі в той період, а отже, виправдовували деструктивні процеси, що нищили будь-які прояви демократії і розвитку національної самосвідомості українського народу. Акцентовано увагу на існуванні заздалегідь розробленого плану проведення політики антиукраїнського спрямування, що призвела до фізичного винищення селян штучним голодом.*

**Ключові слова:** деструктивна політика держави, Голодомор, геноцид.

Деструктивна політика, яку здійснювало керівництво СРСР на початку 1930-х років XX ст., призвела до Голодомору 1932-1933 рр. та загибелі мільйонів радянських громадян, які проживали на теренах України. Дії комуністичної влади спиралися на політичні рішення, закріплені в нормативних актах, що регулювали відносини у державі в той час, а отже, виправдовували деструктивні процеси, що нищили будь-які прояви демократії і не давали можливості державі стати правовою, соціальною, такою, що турбується про інтереси своїх громадян і дійсно прагне поліпшення їхнього життя.

Злочинна державна політика, запроваджена сталінським тоталітарним режимом, що стала визначальною в організації голодомору, була, як свідчать наукові історичні джерела, свідомою карально-репресивною акцією радянської влади для вирішення конкретних політико-економічних завдань. Саме після проголошення Сталіним політики «великого перелому» розпочалися ліквідація економічних підвалин української нації шляхом насильницької колективізації та створення колгоспного ладу, форсована індустріалізація, розкуркулення, унеможливлення руху опору більшовицьким експериментам, розгорнулися масові репресії. Голодомор в Україні викликав величезні демографічні втрати, призвів до змін в економічному, політичному, соціальному, духовному житті.

В період зростання національної самосвідомості українського народу, відновлення історичної пам'яті та затвердження демократичних традицій в нашій державі підвищується актуальність глибокого осмислення причин, характеру і масштабів трагедії Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, зокрема аналізу деструктивної політики тогочасного партійного керівництва СРСР на чолі зі Сталіним, що спричинила акт геноциду українського народу. Дослідження цієї складної та багатоаспектної теми зумовлено її недостатнім висвітленням через політику замовчування факту Голодомору на теренах України, чисельністю нерідко конкуруючих тлумачень проблеми, а також практичною потребою вітчизняних політиків у науково обґрунтованих рекомендаціях, які, з одного боку, спрямовані на протидію деструктивності в їх діяльності, що може призвести до руйнівних наслідків та нічим не виправданих витрат, а з другого — допоможе нейтралізувати напруженість і конфлікти у суспільстві, забезпечити його стабільний розвиток.

Деструктивний характер політики Голодомору 1932-1933 рр. дослідники намагалися з'ясувати ще під час появи інформації про його наявність. Багато авторів посилаються на різні чинники, що стали причиною цього жахливого явища. Одні з них вважають, що занепад сільського господарства і голод були зумовлені економічною політикою комуністичного режиму [1, с. 11], інші виділяли загарбницькі плани Москви, втілення яких і призвело до катастрофи [2, р. 35].

Ця дискусія триває й донині, набираючи різних форм. Деколи вона проходить навколо питання, проти кого було спрямовано голодомор: «українців» чи «селян». З одного боку, Голодомор став одним з потужних чинників примусової зміни етнічного складу населення України, адже після

смерті величезної кількості українців майже відразу вона заселялася представниками інших національностей. Почалися штучна фрагментація української спільноти, дестабілізація її етнічної єдності. Частка українців серед населення України зменшилася більш ніж на 20%, а неукраїнське населення зросло більш ніж на 5,5 млн осіб [3, с. 22-29]. З другого боку, чисельність сільського населення за період між двома радянськими переписами (між 1926-1939 рр.) скоротилася на 20%. У 1932-1933 рр. загальний коефіцієнт смертності серед міського населення підвищився у 2,3 рази, а сільського — у 7,4, сягнувши 157,3%. Можна погодитися із твердженням Я. Грицака про штучність такого поділу, оскільки селяни становили основу української нації [4, с. 204].

В період з квітня 1932 р. по листопад 1933 р. всього за 17 місяців, або приблизно за 500 днів, в Україні загинули мільйони людей. Пік Голодомору припав на весну 1933 р. В Україні тоді від голоду вмирало 17 людей щохвилини, 1000 — щогодини, майже 25 тис. — щодня. Від голоду, масових репресій і депортацій Україна втратила більше, ніж за роки Першої світової та Громадянської воєн. Кількість жертв Голодомору точно встановити на сьогодні досить важко. Між істориками тривають дискусії щодо того, скільки саме людей загинуло. Західні дослідники оцінюють кількість померлих від голодомору 1932-1933 рр. в Україні у межах від 7 до 10 млн осіб. Вітчизняні вчені називають цифру від 3,5 до 6 млн осіб [5, с. 45]. Але так чи інакше йдеться про мільйони безвинних жертв. Для порівняння: сучасне населення Данії складає 5,2 млн осіб, Австрії — 8 млн, Болгарії — 8,5 млн, Бельгії — 10 млн, Угорщини — 10,3 млн, тобто, під час Голодомору зникла ціла європейська країна.

За даними вчених, найбільш постраждали від голоду тодішні Харківська і Київська області (теперішні Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська, Київська, Житомирська). На них припадає 52,8% загиблих. Смертність населення тут перевищувала середній рівень у 8-9 і більше разів. У нинішніх Вінницькій, Одеській, Дніпропетровській областях рівень смертності був вищий у 5-6 разів, у Донбасі — у 3-4 рази. Фактично голод охопив весь Центр, Південь, Північ та Схід сучасної України. Проте й досі далеко не всі погоджуються з тим, що причиною Голодомору 1932-1933 рр. в Україні стала політика сталінського режиму щодо українців як нації і, зокрема, щодо українських селян як класу. Мовляв, голод охопив усю територію СРСР, отже, нема підстав особливо виділяти Україну. Тому більш плідним видається пошук відповіді на інші запитання для з'ясування спрямованості політики Голодомору: наскільки смерть мільйонів жителів радянської України та інших регіонів СРСР була несподіваною для Москви? Чи був цей голод заздалегідь підготовлений комуністичним керівництвом або став наслідком хибної економічної політики?

В комісіях, які досліджували голодомор у 80-ті роки ХХ ст., склалися дещо відмінні оцінки цієї події. Міжнародна комісія з розслідувань причин та наслідків Голодомору в Україні при Конгресі США дійшла висновку про те, що в Україні у 1930-ті роки було вчинено акт геноциду і зазначала, що

«Сталін та його поплічники умисно створили на Україні умови — причому зробили це за заздалегідь розробленими планами, — аби велика частина українського населення загинула» [6, с. 151], за що, відповідно до ст. 1 Конвенції ООН від 9 грудня 1948 р., необхідно карати. Міжнародна комісія правників дійшла висновку про те, що голод 1932-1933 рр. мав штучний характер і не був зумовлений природними явищами. Однак у звіті цієї комісії зазначалася неможливість довести існування чітко продуманого плану здійснення голодомору, оскільки для підтвердження цього немає письмових джерел [7, с. 52-53, 57].

Науковці так і не дійшли єдності при розгляді даного питання. Українські історики, які працюють в еміграції, переважно говорять про організований радянським керівництвом голод, з чим погоджуються, наприклад, Р. Конквест, Дж. Мейс, Т. Мартін [8, с. 10]. В. Солдатенков вважає, що конфіскація у населення сільськогосподарської продукції була необхідним кроком для модернізації СРСР, посилення обороноздатності країни [9, с. 20-21]. У селян вилучали раніше розданий за виконану роботу хліб, а також м'ясо, картоплю, інші овочі. Вилучений хліб продавався в інші країни за валюту, яку спрямовували на закупівлю верстатів та іншого обладнання для промислових підприємств. Усіх невдоволених знищували: розкуркулювали, висилали, просто страчували за вироком «трійок» без суду і слідства.

Інакше оцінює тогочасні події С. Кульчицький, який використовує термін «терор голодом» для характеристики політики Москви щодо українського селянства [10, с. 20]. Дехто намагається подати Голодомор 1932-1933 рр. як збіг об'єктивних та суб'єктивних обставин: посухи та перегинів на місцях. Більшість представників історичної науки країн Заходу відзначають економічні причини голоду, а дехто навіть говорить про «несприятливі погодні умови» [11, с. 36]. Їх погляди поділяють деякі вітчизняні вчені (О. Попов, Д. Табачник, П. Толочко, Г. Ткаченко та ін.), які вважають Голодомор наслідком «хибної політики» і «посушливих неврожайних років» в Україні [5, с. 45]. Деякі сучасні російські науковці також вважають політичні причини голоду другорядними. На їхню думку, українська сторона надмірно зосереджує увагу на національних аспектах, що призводить лише до погіршення відносин між двома країнами [12, с. 44]. На думку дослідників, голод у 1930-ті рр. хоч і був, але він не мав антиукраїнського спрямування, оскільки він був не тільки в Україні, а й у багатьох регіонах тодішньої країни рад. Тому можна говорити лише про голод, який не підпадає під визначення поняття «геноцид».

Але факти свідчать зовсім про інше. Насамперед посухи дуже рідко призводять до голоду в таких масштабах. До того ж, посуха не може спричинити повне знищення врожаю, зникнення із селянських господарств худоби та птахів, всього, чим можна прохарчуватися. Все це зникло завдяки «зусиллям» активістів, які відбирали в людей останнє. «Випадково», через «перегини на місцях» не вивезеш за кордон сотні тисяч тонн продовольчих товарів. Ті, хто стверджує подібне, вочевидь, грішать проти істини, бо для

вивезення продовольства у таких обсягах потрібне політичне рішення (постанови, директиви, накази, інструкції тощо), які і є, до речі, речовим доказом умисного народовбивства.

Вирішити питання про існування чи відсутність заздалегідь розробленого плану може допомогти аналіз матеріалів, які розкривають справжні мотиви діяльності тогочасного партійного керівництва СРСР на чолі зі Сталіним. Позицію радянського уряду щодо українського селянства висвітлюють публікації промов партійних та державних діячів, постанови та рішення керівництва країни в офіційних радянських газетах і журналах. Зокрема, Сталін стверджував, що «національна проблема, в самій своїй суті, це селянська проблема. Тому знищення соціальної бази українського націоналізму — індивідуальних селянських господарств — було одним із основних завдань колективізації на Україні» [13]. 22 листопада 1933 р. у резолюції пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б)У український націоналізм було названо головною небезпекою в національному питанні [14]. Подібні рішення не ухвалювалися в жодній з республік СРСР.

Виступаючи на XVII з'їзді партії, керівник компартії УСРР С. Косіор заявив: «Націоналістичний ухил у Комуністичній партії України... відігравав виняткову роль у спричиненні та поглибленні кризи в сільському господарстві». Він також промовляв на партійних зборах улітку 1930 р.: «Селянин приймає нову тактику. Він відмовляється збирати урожай. Він хоче згноїти зерно, щоб задушити радянський уряд кістлявою рукою голоду. Але ворог прорахувався. Ми покажемо йому, що таке голод. Ваше завдання покінчити з куркульським саботажем урожаю. Ви мусите зібрати його до останньої зернини і відразу відправити на заготівельний пункт. Селяни не працюють. Вони розраховують на попередньо зібране зерно, яке вони заховали в ямах. Ми повинні примусити їх відкрити свої ями».

Всього у 1932-1933 рр. на 69 засіданнях політбюро ЦК ВКП(б) було розглянуто 270 питань щодо України, які присвячувалися головній проблемі — «упокоренню України». Отже, для переважної більшості дослідників голодомор 1932-1933 рр. є свідомим і заздалегідь продуманим актом політичного керування українським селянством, яке Сталін намагався «поставити на коліна», про що він писав у телеграмі М. Хатаєвичу восени 1932 р. для розгляду цього питання на політбюро. Адже в умовах, коли повністю відсутня їжа, людина зосереджує всю свою увагу і діяльність на її здобуття. Вона деградує і не здатна адекватно сприймати навколишні події (відомі жахливі випадки людоїдства та труподства). Нею дуже легко керувати, оскільки її волю повністю зломлено і відсутні фізичні сили для того, аби протистояти чинному тоталітарному, нищівному режимові. Отже, дії радянської влади були умисними — вони спрямовувалися на створення для українського населення життєвих умов, розрахованих на його часткове фізичне знищення (тобто, ці дії містять склад злочину геноциду).

Фізичне знищення селян штучним голодом — політичний злочин, тому що терор відбувався під орудою державної партійної влади — ВКП(б) та її філіалу в Україні — КП(б)У, а запроваджувані ними масова колективізація,

політика розкуркулення, сумнозвісні хлібозаготівлі, конфіскація продовольства, тотальні репресії проти селян, паспортизація населення, депортації переслідували далекосяжну мету — ліквідувати соціально-етнічні та духовні підвалини нації. Голодомор 1932-1933 рр. став головним знаряддям ліквідації селянства як класу. Воно було винищене до коріння. З'явилася нова суспільна генерація: сільський пролетаріат, колгоспники як інституція державного кріпацтва. Ціна її утворення — перехід у державну власність 36 млн десятин землі. Задля цього розгромили 5 млн кращих господарств [15, с. 324-328].

З 1929 р. Сталін розпочав відверту боротьбу проти українських селян, навісивши на них ярлик спекулянтів, що автоматично зараховувало їх до класових ворогів. Спочатку інтенсивно створювався фальшивий образ експлуататора — «куркуля» — заможного, міцного й ненависного, від якого позбавлялися (хай би навіть і в трохи негуманний спосіб) як від ворога партії, прогресу та селянських мас. 3 липня 1929 р. з'явилася постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи щодо розкуркулення селян», якою надавалося право сільським радам накладати штраф на куркулів за непослух у п'ятикратному розмірі вартості хліба, а у разі невиконання — продавати майно з торгів [16, с. 102]. А до тих, хто відмовлявся здавати хліб, застосовували ст. 58 КК УСРР, яка за «зловмисне» ухилення від сплати податків передбачала покарання — позбавлення волі до одного року. Проте застосування цієї статті було незаконним, адже план хлібозаготівель не входив до виконання податку, а являв собою «порядок самозобов'язання». Таким чином, селянинові доводилося сплачувати податок, самостійне обкладання та штраф. У 1930 р. на XVI партз'їзді Сталін закликав «арештувати і відправити на заслання десятки і сотні тисяч кулаків».

Постанова РНК УСРР від 13 серпня 1929 р. «Про ознаки, що визначали селянське господарство як куркульське» дозволила судовим та позасудовим органам вдаватися до репресивних заходів під час хлібозаготівель [16, с. 106-107]. Наприклад, аби визнати селянське господарство куркульським та обкласти його додатковими повинностями, достатньо було мати в господарстві млин, олійницю, круподерню, сушку для проса, шкіряний завод або здавати в найм постійно чи на сезон окремі устатковані помешкання під житло або підприємство. Результатом деструктивної політики радянської влади щодо «ліквідації куркульства як класу» в Україні стало 98,5 тис. депортованих селянських родин; до 200 тис. експропрійованих селянських господарств. Загалом за 1928-1931 рр. зникло 352 тис. господарств.

Зосередження уваги у 1930-1931 рр. на політиці масової колективізації сприяло винищенню справжніх хліборобів. Унаслідок колективізації було підірвано сільськогосподарське виробництво. Рівень 1928 р. у виробництві зерна і поголів'я худоби вдалося відновити і перевищити лише у 1950 р. Куркулів, які не вступили до колгоспу, позбавляли частини землі, оподатковували за максимальною шкалою, але не зменшували плану до двору. Проте колгоспи і радгоспи не забезпечували потреб суспільства та

держави у хлібі. Тому остання вдалася до перегляду осіб, яким хліб постачався централізовано в обов'язковому порядку.

Директивами наркомату постачання у березні 1931 р. було припинено виділення продуктів для безкоштовних гарячих сніданків у школах, знято з постачання цілі містечка з населенням у кілька тисяч [16, С. 306]. Також 22 серпня 1932 р. було прийнято постанову про заборону видавати хліб у громадському харчуванні [16, с. 230-231] за винятком трактористів. Пропонувалося повністю забезпечити видавання селянам натурального авансу виключно за трудові; колгоспникам, які знаходяться на роботі, отримувати громадське харчування (гаряча їжа), приносячи свій хліб.

Хліб, забраний у селян, одразу вивозили до південних портів та Москви. У травні 1932 р. РНК СРСР та ЦК ВКП(б) встановили план хлібозаготівель з врожаю 1932 р. 1,3 млрд пудів, у тому числі для України — 356 млн, хоча ця норма була завищеною, як і офіційна цифра зібраного в Україні у 1932 р. врожаю, — 912,5 млн пудів, або 14,6 млн тонн. Валовий збір зернових в Україні у 1932 р. становив 12,8 млн тонн (близько 800 млн пудів). Порівняно з 1931 р. він зменшився на 306,3 млн пудів. Для порівняння хлібозаготівлі для інших республік були такі: Північний Кавказ — 136 млн, Казахстан — 38 млн, Московська область — 27 млн, БСРР — 4 млн пудів [17, С. 4]. Як бачимо, перед Україною стояло невимовно велике завдання.

Для виконання плану хлібозаготівель почалися масові ревізії, внаслідок чого у селян, головним чином через колгоспи, до 1 лютого 1933 р. було відібрано 255 млн пудів збіжжя. На покриття цього плану ледве вистачало валового збору, так що з колгоспниками практично нічим було розраховуватися. На пленумі ЦК КП(б)У, який відбувся 5-7 лютого 1933 р., С. Косіор відзначив, що розрахунки з колгоспниками за роботу в 1932 р. на 1 лютого 1933 р. провели лише 5,2% колгоспів Дніпропетровської області, 12% — Одеської, 18,4% — Харківської, 31% — Вінницької. Та це зовсім не означало, що колгоспники, які отримали повний розрахунок, могли дожити до нового врожаю, адже норми видачі на трудові часто були символічними.

Унаслідок виснаження селян голодом, нестачі насінневих фондів, значного зменшення у 2-3 рази тяглової сили (коней) та загальної дезорганізації сільськогосподарського виробництва не тільки не були пересіяні поля з втраченою озиминою, а й навіть залишилися недосіяними багато весняних культур. Значна частина селян не могла засадити свої городи основними продуктами харчування в умовах колгоспної системи, бо насінневі фонди було з'їдено. До того ж ліквідація самодіяльного селянського господарства порушила структуру посівного клину в Україні. Через нестачу робочих рук на селі 20 серпня 1933 р. на ланах України лежало 56,6% необмолоченого хліба [18, с. 8].

Кліматичні умови в 1931 р. (дощі і морози) та невеликий відсоток вимерзлих хлібів хоча і заважали хлібозаготівлі, але самі по собі не могли призвести до таких катастрофічних наслідків. Отже, справа була зовсім не в погодних умовах, а у незаконних і антиправових рішеннях уряду.

Постанови партійних органів, прийняті протягом 1932 р., заклали нормативно-правову базу масового терору серед сільського населення. Так, 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності», яка за своїм змістом посягала на права людей і примушувала їх помирати голодною смертю [16, с. 499]. Її називали ще «законом про п'ять колосків» з вимогою застосовувати найвищу міру покарання — розстріл з конфіскацією майна. За декілька колосків, зібраних на стерні вже скошеного поля, багато українських селян і навіть дітей було вбито прямо на місці. Згідно з цією постановою, майно колгоспів та кооперативів, яке було складене самими селянами при вступі до них (приміщення, худоба, сільгоспінвентар тощо), а також вирощений селянами врожай прирівнювалися до державного майна, розкрадання якого каралося розстрілом, а за пом'якшуючих обставин — позбавленням волі на строк не менше десяти років. Цей закон став правовою основою беззаконня, яке набуло виразних ознак геноциду. В селах розпочалися акції спланованого терору, вихід із колгоспів або агітація за вихід прирівнювалися до державних злочинів. Органи юстиції та прокуратури з вересня 1932 р. вже не реагували на скарги громадян щодо порушення прав останніх.

Сталін усвідомлював розмір кризи в республіці та побоювався соціального вибуху, але допустити припинення хлібозаготівельної компанії він не збирався. Відмова від хлібозаготівель призвела б до дефіциту валюти, згорання закупівель за кордоном обладнання для нових заводів, визнання хибності політики «великого стрибка». Для Сталіна питання «бути чи не бути» восени 1932 р. вирішувалося в Україні. У його листі до Л. Кагановича від 11 серпня 1932 р. говорилося: «Если не возьмёмся теперь же за выправление положения на Украине, Украину можем потерять». Ураховуючи ступінь незадоволення його політикою в суспільстві, а також у керованій ним партії, Сталін і його прибічники воліли приректи на голод і смерть мільйони, ніж випустити владу.

14 вересня 1932 р. Наркомюст видав спеціальне розпорядження про соціально-класову спрямованість репресій згідно з урядовою постановою від 7 серпня 1932 р. У ньому зазначалося, що цей «закон» треба застосовувати обов'язково залежно від соціального стану обвинуваченого, характеру заподіяної шкоди, політичного змісту справи, до ворогів народу. Політико-правова деструктивність цієї постанови полягала в тому, що її дію було спрямовано проти голодних селян, яких свідомо позбавили засобів до існування, а за спроби роздобути харчі шляхом крадіжки колгоспного хліба нерідко засуджували до розстрілу. Темпи масових репресій проти селян призвели до перенаповнення в'язниць та слідчих ізоляторів. Станом на 1 жовтня 1932 р. у виправно-трудовах таборах перебувало 54 210 в'язнів, із них лише 30% мали одяг, а решта була закутана у лахміття. Суд «за колоски» досяг повного абсурду. Нарсуди засуджували на різні строки ув'язнення селян, які зрізали колосся злакових культур на власному полі чи на полі своїх родичів.

22 вересня 1932 р. Верховний суд СРСР розіслав по республіках інструкцію «Про застосування постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності”». Держава, яка своєю політикою призвела до загострення криміногенної ситуації в суспільстві, оголосила, що охоронятиме лише майно колективних господарств та кооперації. Цим самим вона, по-перше, спрямувала грабіжників на злочини проти громадян, а по-друге, заохочувала самосуд населення над пійманими злочинцями.

22 жовтня 1932 р. Сталін відрядив комісії з надзвичайними повноваженнями під керівництвом В. Молотова і Л. Кагановича в Україну і на Кубань для термінового виконання плану хлібозаготівель [19, с. 236-237]. Крім власне хлібозаготівель, селяни мали здавати мірчуковий збір, різноманітні заготівлі м'яса, вершкового масла, яєць, інших видів продовольства, повернути державі насінневу позику, розрахуватися з МТС за проведені ними роботи тощо.

До сільських районів, які відставали у виконанні планів хлібозаготівель, надсилали судово-слідчі бригади, а від прокуратури і судових органів вимагали розглядати справи по хлібозаготівлі за 3-5 днів. У «боржників» конфісковано всі продукти тривалого зберігання. Як наслідок у селах України, не отримуючи допомоги ззовні і не маючи можливості врятуватися на законних підставах, люди масово вимирали. Отже, таке політичне рішення призвело до руйнації функціональних обов'язків судових органів, які перетворилися на карально-репресивні установи, бо повинні були вживати сувору та реальну репресію до тих, хто злісно ухилявся виконувати зобов'язання щодо хліба.

Відповідно до директиви ЦК ВКП(б) від 29 жовтня 1932 р. було посилено репресії за «розкрадання, злочинне розбазарювання і приховування колгоспного хліба» та боротьбу «з куркульською агентурою, що розкрадає колгоспи». Постановою ЦК ВКП(б) від 18 листопада 1932 р. санкціоновано повальні обшуки селянських садиб з метою вилучення хліба у хліборобських районах України і Кубані (етнічні українці становили 62% населення Кубані). Почалися конфіскації продуктів харчування, що з січня 1933 р. стали повномасштабними. У січні 1933 р., за даними по 182 районах, засудили за ухиляння від хлібозаготівель 1309 селян, з них 5% — до розстрілу, 82% — до позбавлення волі строком понад п'ять років, 13% — до примусових робіт [20, с. 347]. Саме у цей період за вироками «польових судів» розстріляли 101 селянина, які рятувалися від голоду, зрізуючи декілька колосків на полях.

1 грудня 1932 р. Раднарком УСРР прийняв ще дві постанови «Про заборону торгівлі картоплею в районах, що злісно не виконують зобов'язань за контрактацією, та перевірку наявних фондів у колгоспах» і «Про заготівлю картоплі». Райвиконкоми зобов'язано перевірити наявність картоплі в колгоспах, а незаконно роздану колгоспникам картоплю за трудовими днями повернути. Тим самим влада відбирала у селян головний продукт харчування — картоплю. До цього 2 грудня 1932 р. Раднарком СРСР та ЦК

ВКП(б) своєю постановою заборонили селянам вільну торгівлю своїм хлібом у колгоспах, які не виконали хлібозаготівельних завдань [28].

У 1933 р. значне скоротилася кількості продуктивної худоби в радгоспах та колгоспах через те, що селяни мусили виконувати державну повинність по хлібу і м'ясу. Лише упродовж зими 1933 р. на 75% зменшилася загальна кількість свиней [21, арк. 43]. Навесні 1932 р., коли в селах уже масово помирали люди, Раднарком СРСР та ЦК ВКП(б) зажадали від України 130 тис. тонн м'яса, хоча попередньо планували заготовити 181 тис. тонн, а по країні загалом 716 тис. тонн [21].

Уряд вимагав здавати державі і молоко: від 160 до 225 л від корови на рік [22]. У тих же, хто не виконував загального плану заготівель сільської господарської продукції, забирали корів в рахунок м'ясозаготівель. Однак траплялося, що відбирали корів і у тих, хто виконував зобов'язання.

Праця колгоспника оплачувалася через систему так званих трудовнів, які офіційно було запроваджено урядовою постановою 17 березня 1933 р. Дефініція трудовдня передбачала можливість кількадечної праці в полі перед тим, як селянин міг записати один трудовдень на свій рахунок. На практиці це означало відрядний метод праці, який гарантував максимальне зусилля від селянин, котрі не хотіли опинитися з порожніми руками та порожнім шлунком. Типовим трудовнем для рядових колгоспників була оранка гектара землі або обмолот тонни зерна [23, с. 198-200]. На виконання такого завдання могло піти декілька днів.

Пересічною натуральною оплатою трудовдня в колгоспах України у 1932 р. було від 1 до 1,5 кг хліба. Його грошове наповнення становило від 50 коп. до 1 крб 20 коп. У 1932 р. один працездатний колгоспник, за офіційною статистикою, виробляв 143 трудовні. Непрацездатним членам колгоспів трудовні не нараховувалися. Однак і цього заробітку, за підсумками 1931 р., колгоспники України майже не одержали, зокрема, на Харківщині повністю не розраховувалися з колгоспниками 15% колгоспів, на Київщині — 28% [24, с. 178-199]. У 1930-1933 рр. за один трудовдень у колгоспах видавали 300 г хліба, у деяких — 100 г або й зовсім нічого. 80% колгоспів затримували оплату трудовнів своїм членам від півтора до двох років. Саме така оплата праці давала змогу владі самочинно вилучати хліб до фонду заготівель. Так, у березні 1933 р. 48% колгоспів України не видали селянам зернові на трудовні, тобто майже 9 млн осіб залишилися без хліба [25, с. 64], адже колгоспи мало що могли дати селянам після виконання численних зобов'язань, покладених на них урядом. Із близько 20-мільйонного сільського населення України працездатних колгоспників налічувалося тільки 6,3 млн, з них половина нічого не отримала за заробленими трудовднями, а 13 млн непрацездатних (діти, особи похилого віку, інваліди) взагалі не забезпечувалися із фондів колгоспів. У разі смерті колгоспника зароблений ним на трудовні хліб родині не видавався.

За одноосібним сектором діяли норми оподаткування (58 крб за гектар засіяної землі), встановлені законом про єдиний сільськогосподарський податок на 1930/31 рік. Для України вони були значно вище за такі ж самі

норми порівняно з іншими союзними республіками. Харківщина, наприклад, як столичний регіон оподатковувалася у межах України на ще більш високому рівні (від 80 до 88 крб та 110 крб за гектар відповідно). Із завершенням суцільної колективізації грошовий податок було значною мірою замінено натуральним еквівалентом.

Необґрунтована економічно аграрна політика більшовиків призвела до втрати селянами мотивації до праці, наслідком чого стало падіння сільськогосподарського виробництва. Із матеріалів, що зберігаються у колишньому кремлівському архіві Політбюро ЦК КПРС видно, що середня врожайність за п'ять років перед 1932 р. знизилася майже на 30%. По Україні цей показник склав понад 43% (у 1927 р., до колективізації — 11,2 ц/га, у 1931р. — 8,3 ц/га). Між тим хлібозаготівлі зростали з року в рік. По Україні їхній приріст у 1931/32 році порівняно з 1929/30 роком склав 36,7%.

Восени та на початку зими 1932 р. було прийнято низку постанов, які стали передумовами масового знищення людей. 20 листопада 1932 р. Раднарком УСРР видав постанову «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель», зобов'язавши місцеву владу виконати планові завдання до 1 січня 1933р [16, с. 250-260]. Було заборонено видачу будь-яких натуральних авансів по всіх колгоспах, що незадовільно виконують плани хлібозаготівель. Плани реквізиції порівняно із зібраним врожаєм були настільки великі, що майже всі колгоспи не могли їх виконати. Цією постановою селянин, який увесь сезон пропрацював у колгоспі і не отримав розрахунку, тепер його вже й не отримає.

Було ініційовано повернення незаконно розданого хліба з тим, щоб спрямувати його на виконання планів хлібозаготівель. Таким чином, коли при роботі у колгоспі від зорі до зорі колгоспник з'їдав 700 г хліба, а йому на трудовень належить лише 200 г зерна, то з'їдене треба повернути. Також в усіх районах вимагалось негайно організувати вилучення від окремих колгоспників і одноосібників хліба, розкраденого у колгоспів при збиранні, молотьбі, перевезенні. Зазначена постанова задалегідь культивувала презумпцію неправомірної поведінки. Адже простежується думка, згідно з якою якщо є хліб, то він має бути неодмінно вкраденим, оскільки у селян його вже вилучили по максимуму.

Деструктивність даного рішення полягає в тому, що в його основі лежав принцип недовіри до особистості, а будь-яка соціальна система, заснована на цьому принципі, зазнає краху [16, с. 548], тобто увагу було зосереджено на масовому вилученні хліба. До колгоспів, які не виконували зазначену постанову, застосовували натуральний штраф у вигляді додаткового завдання з м'ясозаготівель у розмірі 15-місячної норми.

Ще одним нормативним елементом творення голодомору стала постанова Раднаркому УСРР та ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р. «Про занесення на «чорну дошку» сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі» [20, с. 256]. До 5 грудня на «чорну дошку» рішенням ЦК КП(б)У та Раднаркому УСРР було занесено шість сіл, а постановами облвиконкомів — 400 колгоспів. Серед перших сіл Харківщини, занесених на «чорну дошку», були

Лютеньки, Кам'яні та Потоки. Їх відсутність на сучасній карті області говорить сама за себе.

З 19 листопада 1932 р. у 243 районах України розпочалася спецоперація ГПУ, в ході якої мала бути виконана рознарядка на арешти 3525 сільськогосподарських працівників. 22 листопада Політбюро ЦК ВКП(б) утворило «трійки» в кожній області України, яким надавалося право виносити смертні вироки у справах репресованих під час хлібозаготівель.

До того ж, руйнівна сила політичної влади в роки голодомору виявляється в політиці щодо ізолювання голодуючих селян від решти населення. Запровадження у грудні 1932 р. паспортного режиму позбавило

колгоспників права вільно пересуватися країною. Селян було виключено із категорій громадян СРСР, яким видавалися паспорти. З сільського населення паспорти одержали лише працівники радгоспів, а решта селян, які мешкали на селі, паспортів не мали [26, с. 3-13]. Додаткові заробітки селян відбувалися лише з дозволу влади.

Згідно з постановою від 17 березня 1933 р. ЦВЦ та Раднаркому СРСР «Про порядок відходництва з колгоспів» колгоспники могли тимчасово покинути село за наявності у них угоди правління колгоспу з підприємством [27]. Для місцевого населення існували певні обмеження і навіть заборони на працю, зокрема у промисловості. Іноді праця все ж таки була, але на жакливих умовах. Наприклад, на відбудові залізничного шляху до цукроварні в одному з міст людям, які півроку не бачили хліба, давали його по 500 г на день, а цукру — по 30 г. Для цього робітники мали викопати 8 кубометрів землі за зміну, що було понад їхні сили. До того ж, їсти давали, як правило, тільки увечері, і люди часто вмирали прямо на робочому місці [23, с. 279].

Доведені до відчаю селяни, незважаючи на спеціально встановлені дорожні бар'єри, прагнули будь що дістатися до міст, але знаходили там мало допомоги: виживав один на декілька тисяч. У Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі та інших містах буденною справою для представників місцевої влади стало вранішнє очищення вулиць від трупів. Тільки у Полтаві їх щоразу збирали близько 150. Лікарі, будучи по суті державними службовцями, за наказом згори всіляко приховували дійсні причини смертності, вказуючи різноманітні хвороби, найчастіше дизентерію. А наприкінці 1932 р. свідоцтва про смерть припинили виписувати взагалі. Але антилюдяна політика уряду продовжувала набирати обертів.

9 квітня 1933 р. Раднарком УСРР та ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах», відповідно до якої колгоспникам заборонялося покидати роботу, бригаду, село без дозволу правління [27]. Навколо сіл встановлювали загороджувальні заони з представників місцевих органів влади та міліції, що затримували селян, які йшли до міст у пошуках порятунку. Також вони перевіряли поклажу селян, відбирали у них багажі з хлібом понад 10 кг.

Отже, уряд цілеспрямовано впроваджував у життя таку нищівну політику, яка відторгала будь-які постулати людяності і національної

самосвідомості. Такі політичні рішення стали підвалинами масового і жорстокого знищення, вбивства українського селянства. Саме вони, проникаючи в усі сфери життя народу, завдали йому невимовних страждань. Люди помирали голодною смертю, коли не було жодних об'єктивних причин для цього. Всі рішення ухвалювалися з точки зору егоїстичних поглядів влади, яка в такий спосіб упродовжувала в життя антигромадянську і жорстоку політику. Законодавство стало зняряддям масового знищення громадян.

У той самий час, коли мільйони українців помирали голодною смертю, партійно-державне керівництво не обмежувало себе в харчуванні. Уся вища номенклатура отримувала дешевий і досить калорійний «спеціальний» пайок. 26 жовтня 1932 р. ЦК КП(б) приймає постанову «Про заходи щодо поліпшення обслуговування керівних робітників обкомів і ЦК КП(б)», якою передбачалося підвищення в середньому на 35% зарплатні працівникам обласних і центрального партапаратів, поліпшення постачання та обслуговування родин номенклатури, умов їхнього відпочинку та житлових умов (службові автомобілі з персональними водіями, особисті салон-вагони для подорожей залізницями, державні дачі, закрите медичне обслуговування та ін.).

3 жовтня 1933 р. посадовий оклад номенклатурного працівника складав 500 крб на місяць [29, с. 129]. У той самий час середня зарплатня робітника становила 125 крб, вчителя — 100-130 крб, дипломованого лікаря — 150-275 крб, стипендія студента технікуму — 15-20 крб, а пенсія селянина — 20 крб на місяць.

Таким чином, бачимо прояви якісно вираженої нерівності між партійною верхівкою і знесиленими від голоду селянами, декларативність постулатів комуністичної партії щодо загальної рівності, всюдипроникаючий характер руйнівних процесів усередині керівництва країною, які відобразилися у неправових, антигромадянських і нищівних рішеннях, що призвели до вимирання мільйонів українських селян та інтелігенції, величезного масиву зловживань партійною верхівкою своїм керівним становищем.

Результати аналізу деяких документів (законів, постанов, розпоряджень та ін.) і породжених ними дій радянського керівництва початку 30-х років ХХ ст. свідчать про те, що Голодомор 1932-1933 рр. в Україні був спланованим системним заходом сталінського режиму одночасно щодо українців як нації і щодо селян як класу для «вирішення національного питання» та проведення індустріалізації засобами терору, головним чином голодомором.

Головною метою організації штучного голоду був підриг соціальної бази опору селян проти комуністичної влади для забезпечення тотального контролю з боку держави за всіма верствами населення. Політика голодомору була спрямована на остаточне придушення селянських повстань (від 20 лютого до 2 квітня 1930 р., за даними ГПУ, відбулися 1716 масових виступів, з яких 15 кваліфікувалися «як широкі збройні повстання проти

радянської влади»), котрі виникали повсюдно в Україні у зв'язку із антилюдяними діями більшовиків на українських теренах.

Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби, а тому становила серйозну загрозу для цього імперського утворення, його геополітичних намірів. З огляду на це сталінський режим удався до відкритої війни проти українського народу. Були репресовані найкращі представники української політичної, інтелектуальної, господарської та культурної еліти, що відігравали провідну роль у соціально-економічному та національно-культурному розвитку українського народу. Понад 62 тис. кубанських селян було відправлено на північ за «саботажем». Українізацію, розпочату в 20-ті роки було припинено на початку 30-х років ХХ ст., а українське національно-культурне життя в місцях компактного проживання українців було знищене.

Голодомор викликав величезні демографічні втрати. Так, крім прямих втрат від голоду та репресій, тобто загибелі або страти людей, є втрати опосередковані — падіння народжуваності. Відбулося зниження природного приросту населення з 662 тис. на рік у 1927 р. до 97 тис. на рік у 1933 р. (без урахування померлих від голоду). Якщо прямі втрати у 1932 р. становлять 144 тис. людей, то загальні, включаючи ненароджених, визначаються цифрою 443 тис. Прямі й опосередковані втрати за 1932-1933 рр. разом з демографічним відлунням 1934 р. становлять 4649 тис. людей. Ці дані характеризують демографічні наслідки голодомору 1932-1933 рр. [30].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що голоду можна було уникнути. Він стався через соціально-економічну політику сталінського тоталітарного режиму, справжню війну, яку він вів із селянами, що становили більшість і основу української нації, з усім українським народом.

Визнання голодомору актом геноциду має принципове значення для стабілізації суспільно-політичних відносин в Україні і є чинником відновлення історичної справедливості, морального зцілення багатьох поколінь від страшного шоку, спричиненого масовими репресіями і голодомором. Визнаючи українських селян жертвами деструктивної політики радянського керівництва, Україна не тільки увічнює пам'ять про загиблих, а й прагне стати справді державотворчою нацією, цивілізованою і гуманною, культурною, здатною до прозріння та спокути.

Відповідальність за деструктивну політику радянської влади, що призвела до найжахливішої трагедії в історії людства — голодомору 1932-1933 рр., несуть керівники Радянського Союзу тих років і широке коло осіб, причетних до вчинення цього злочину проти свого народу. Страшна доля українців у цій величезній катастрофі приголомшує розум і не може бути виправдана з будь-якого погляду.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Вісті з Лугу. — 1933. — Ч. 10.

2. The Foreign Office. British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932-1933 / ed. by M. Carynnyk, L. Y. Luciuk, B. S. Kordan. — N. Y., 1988.
3. Лібанова, Е. Катастрофа та її відлуння. Оцінка демографічних втрат України внаслідок Голодомору 1932-1933 років / Е. Лібанова // Сучасність. — 2008. — №11.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття / Я. Грицак. — К., 2000.
5. Обушний, М. Політико-психологічні аспекти Голодомору 1932-1933 років / М. Обушний, Т. Воропаєва // Соц. психологія. — 2009. — № 2.
6. Мейс, Дж. Висновки та перспективи дослідження голодомору 1933 року / Дж. Мейс // Сучасність. — 1993. — № 4.
7. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов: итоговый отчет. 1990 год. — К., 1992.
8. Сталін і голодомор в Україні 1932-1933 років: нові знахідки // Вільна думка. — 2002. — № 5-6.
9. Солдатенков, В. Голодний тридцять третій: суб'єктивні думки про об'єктивні процеси / В. Солдатенков // Дзеркало тижня. — 2003. — № 24.
10. Кульчицький, С. Причини голоду 1933 року в Україні: по сторінках однієї призабутої книги / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. — 2003. — № 31.
11. Мейс, Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 рр.) / Дж. Мейс // Укр. іст. журн. — 1995. — № 1.
12. Кульчицький, С. Найчорніша сторінка в історії України / С. Кульчицький // Голодомор в Україні 1932-1933 рр.: Бібліогр. показ. — Одеса; Львів, 2001.
13. Пролетарська правда. — 1930. — 22 січ.
14. ЦДАГО України. — Ф. 57, оп. 6, спр. 273, арк. 11.
15. Марочко, В. Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка / В. Марочко // Міжнар. наук. -теорет. конф., Київ, 25. 11. 2000 р.
16. Колективізація і голод на Україні: зб. док. і матер. /АН України. Ін-т історії України та ін. / упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; відп. ред.: Кульчицький С. В. — К.: Наук. думка, 1992.
17. Таугер, М. Б. Урожай 1932 года и голод 1933 года / М. Б. Таугер // Судьбы российского крестьянства. — М., 1996.
18. Більшовик України. — 1933. — № 9-10.
19. ЦДАВО України. — Ф. 44026, арк. 33.
20. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. — К.: Політвидав України, 1990. — С. 237.
21. ЦДАГО України — Ф. 1, арк. 43.
22. Пролетарська правда. — 1932. — 28 груд.
23. Конквест, Р. Жнива скорботи / Р. Конквест. — К.: Либідь, 1993.
24. Марочко, В. Голодомор в українському селі / В. Марочко // Історія українського селянства. — К., 2006. — Т. 2. — С. 178-199.
25. Марочко, В. Голод на Україні (1931-1933): причини та наслідки / В. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — К., 1991. — Вип. 1.
26. Попов, В. П. Паспортная система в СССР (1932-1976 гг.) / В. П. Попов // Социол. исслед. — 1995. — №8.
27. Вісті ЦВК УСРР — 1933. — 18 берез.
28. Комуніст — 1932. — 3 груд.
29. Осокина, Е. А. За зеркальной дверью торг сына / Е. А. Осокина // Отечеств. история. — 1995. — №2.
30. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Голодомор>

## **КАК РЕЗУЛЬТАТ ДЕСТРУКТИВНОЙ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ**

**Сахань Е. Н.**

Исследована деструктивная политика руководства СССР, введенная сталинским тоталитарным режимом, которая стала определяющей в организации голодомора в Украине в начале 1930-х годов XX в. Выявлены ее причины и последствия. Проанализированы политические решения, закрепленные в нормативных актах, которые регулировали отношения в государстве в тот период, а следовательно, оправдывали деструктивные процессы, которые уничтожали любые проявления демократии и развития национального самосознания украинского народа. Акцентируется внимание на существовании предварительно разработанного плана проведения политики антиукраинской направленности, которая привела к физическому истреблению крестьян искусственным голодом.

**Ключевые слова:** деструктивная политика государства, голодомор, геноцид.

## **GOLODOMOR IN UKRAINE IN 30th year's XX centuries AS THE RESULT OF THE DESTRUCTIVE POLICY OF SOVIET POWER**

**Sakhan Olena**

The destructive policy of managing of the USSR is probed in the article, which is inculcated the Stalin totalitarian mode, that became determining in organization of golodomor in Ukraine at the beginning of 1930th years of XX centuries, its reasons and consequences turn out. Political decisions, fastened in normative acts which regulated relations in the state in a period, are analyzed, and consequently, justified destructive processes which destroyed any displays of democracy and development of national consciousness of the Ukrainian people. Attention is accented on existence of the preliminary developed plan of conducting of policy of antiukrainian orientation which resulted in physical extermination of peasant's artificial hunger

**Key words:** destructive policy of the state, golodomor, genocide.

УДК 316. 285:343. 23

*О. В. Ставицька, кандидат філософських наук, доцент*

### **ПРО ПРИЧИНИ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ**

Присвячено питанню спричиненості конфліктів у системі відносин «суспільство-державна». Проаналізовано такий чинник конфліктів, як депривація, її форми, зв'язок з людською агресією. Розглянуто роль держави і влади у виникненні соціального невдоволення та його наслідків. Сформульовано деякі висновки щодо місця депривації у відносинах між суспільством і державою.

**Ключові слова:** держава, суспільство, депривація, агресія, відносна депривація, умовна депривація.

Останні десятиріччя свідчать про те, що потенційна небезпечність конфліктів у соціальному житті на пострадянському просторі не тільки не зменшується, а й має тенденцію до збільшення. Причому їхня згубна сила багаторазово зростає. Ці спостереження підтверджують і події у благополучній Європі. Усвідомлення цього факту змушує звертати постійну увагу вчених на дослідження різноманітних чинників, які лежать у підґрунті зародження, виникнення та розвитку конфліктів і агресії усередині суспільства, впливають на його взаємини із державою.